ARVET

JUNOS TORG

PLATSEN LILLA EDET

Fyra generationer
Slussområdet i Lilla Edet är format av Göta älv och av de verksamheter som under lång tid har varit beroende av den. Mitt i älven ligger kraftstationen från 1926 med regleringsdammen. Runt omkring finns tre, snart fyra, generationer av slussar, industrilämningar och Ströms slott. Infrastrukturen ligger inte bara i landskapet, den är en stor del av landskapet och av Lilla Edets identitet. Platsen har länge varit viktig för transporter längs älven. Namnet Lilla Edet betyder passande nog ungefär ”vägen förbi det lilla fallet”. Här har vattnet använts både som transportväg och kraftkälla och varit en förutsättning för industrin och samhället som vuxit fram kring den. Det är svårt att förstå Lilla Edet utan att också förstå vattnets betydelse.

Slussen som uppfinning
Principen bakom en sluss är egentligen ganska enkel. Mellan två portar finns en kammare som fylls eller töms på vatten. När vattennivån förändras kan ett fartyg lyftas eller sänkas mellan två nivåer.
I Lilla Edet går det att följa hur samma princip har utvecklats över flera hundra år. Här färdigställdes Sveriges första sluss 1607. Därefter kom 1832 års slusskanal och 1916 års sluss. Med den nya slussen tillkommer ytterligare en generation. På en ganska liten yta går det alltså att läsa omkring fyra sekler av försök att lösa samma problem: hur tar man sig förbi nivåskillnaden i älven? Lösningen har förändrats i takt med tekniken, fartygen och samhällets behov. Det är just närheten mellan de olika generationerna som gör Lilla Edet speciellt.

När funktionen försvinner
1916 års slussmiljö är fortfarande ovanligt sammanhållen. Slusskammaren, murarna, kanalkontoret och slussvaktarbostaden går fortfarande att läsa som delar av samma anläggning. När den nya slussen tas i drift förändras detta. 1916 års sluss stängs och dammsäkras och slusskammaren behöver fyllas upp till minst 60–70 centimeter under krönstenens ovansida. Det innebär att en stor del av det rum som idag förklarar hur slussen fungerar kommer att förändras.
Murarna och byggnaderna kan finnas kvar utan att sambandet mellan dem längre är självklart. Framför allt försvinner möjligheten att direkt se relationen mellan vattnet, båten och nivåskillnaden. Den som i framtiden står i den gamla slusskammaren ska fortfarande kunna förstå att platsen en gång rymde ett fartyg som lyftes flera meter med hjälp av vatten. Tävlingsprogrammet pekar också på detta. Efter dammsäkringen ska slussens historia och tidigare funktion fortfarande gå att läsa, och det ska vara möjligt att förstå att kammaren en gång varit vattenfylld. Frågan blir därför inte bara vad som ska bevaras, utan vad som krävs för att det bevarade fortfarande ska gå att förstå.

Från objekt till samband
De tre historiska slussarna är inte lika tydliga idag. 1607 års sluss finns kvar som historisk lämning. Slussen från 1832 ligger nära dagens anläggning men är igensatt och betydligt svårare att upptäcka. 1916 års sluss är däremot fortfarande lätt att läsa eftersom den ännu används. Kulturarvsanalysen lyfter fram möjligheten att synliggöra de olika slussgenerationerna, särskilt 1832 års sluss. Det skulle göra det lättare att förstå området som en helhet istället för som en rad enskilda lämningar.

Här finns en möjlighet att faktiskt röra sig genom historien. En promenad mellan slussarna kan samtidigt följa älven, terrängen och nivåskillnaden som gjorde att slussarna behövdes från första början.

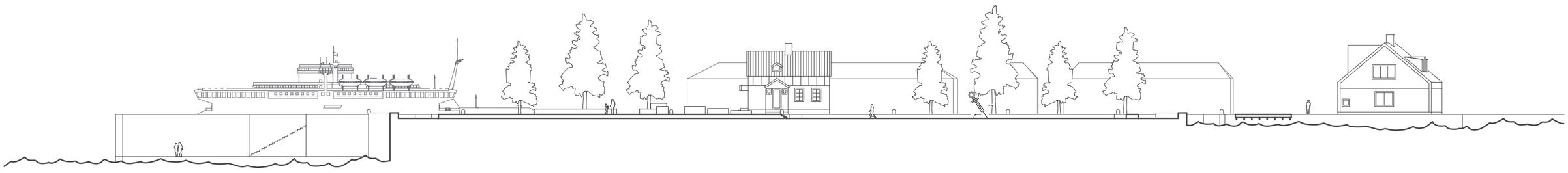
En plats för rörelse
Slussområdet är inte bara ett historiskt besöksmål. Det är också en del av vardagen i Lilla Edet. Människor går och cyklar genom området och det behöver fortsätta fungera även för den som inte har kommit dit för att besöka slussen. Därför finns det en poäng i att inte göra området till ett avgränsat museum med entré, öppettider och en bestämd väg genom en utställning. Kulturmiljön finns redan där. Det som behövs är snarare att göra den lättare att upptäcka och förstå.
En person kanske stannar några minuter, en annan en timme. Båda ska kunna använda platsen. Det öppna älvlandskapet tål samtidigt ganska stora infrastrukturella inslag. Det intressanta blir därför mötet mellan den skalan och människans. Slussen är byggd för fartyg, men i framtiden är det människan som kommer att röra sig genom den.

Vattnet som saknas
När slussen dammsäkras försvinner det som tidigare fick hela anläggningen att fungera ur själva slusskammaren: vattnet. Göta älv ligger fortfarande precis bredvid, men kopplingen mellan vattnet och slussens funktion blir svårare att se. Just därför kan vattnet få en ny roll. Inte genom att den gamla slussen återskapas, utan genom att mindre mängder vatten används för att visa vad som hände här. Hur rör sig vatten mellan två nivåer? Vad händer när en lucka öppnas? Hur kan vatten lyfta något som väger flera ton? På så sätt kan vatten bli ett sätt att förklara slussen utan att bygga upp den på nytt. Det som inte längre går att se i den gamla kammaren kan fortfarande gå att förstå genom att göra och uppleva.

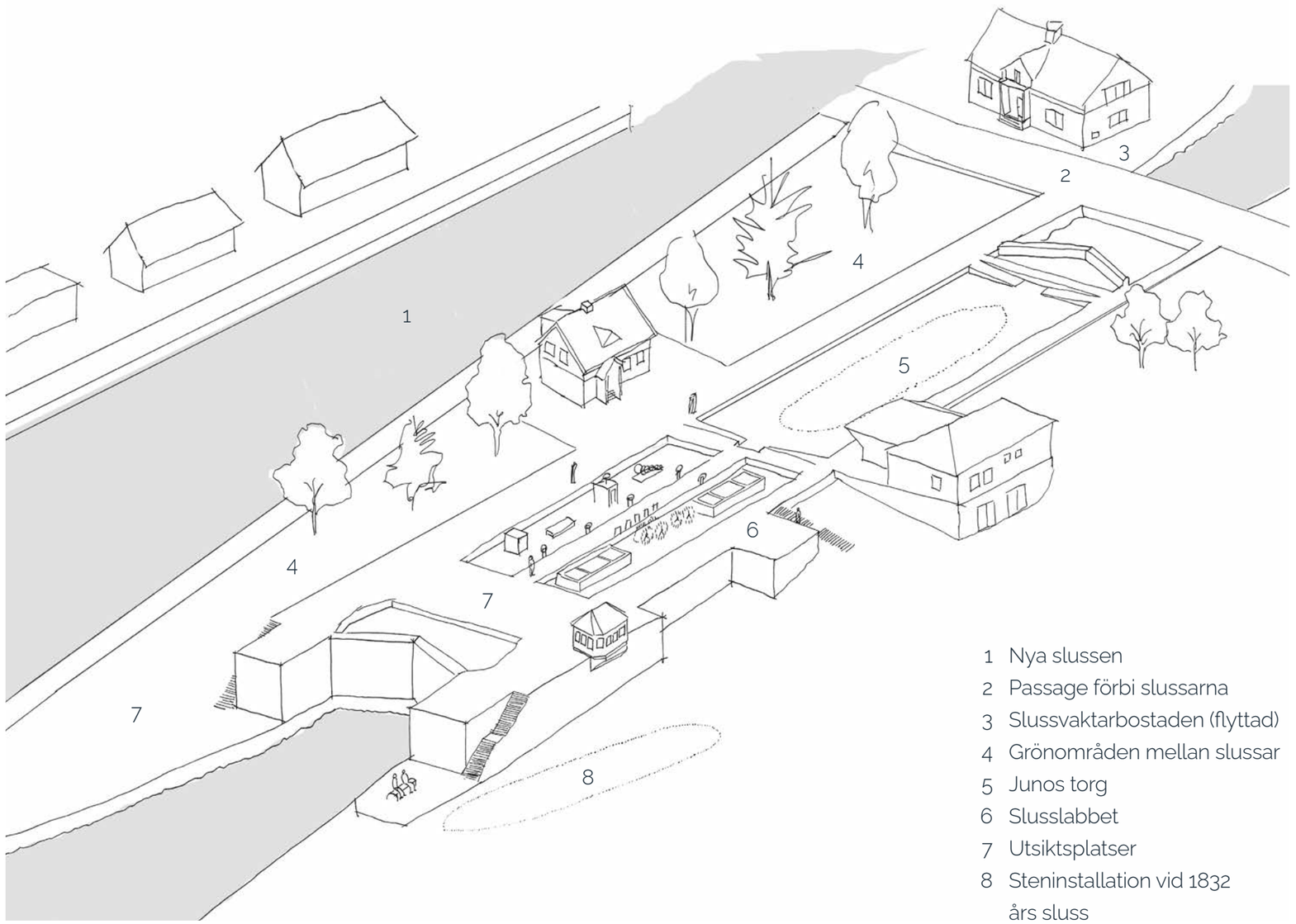
Framtiden
Lilla Edets historia är på många sätt en historia om samma nivåskillnad. Tekniken har förändrats, slussarna har blivit större och fartygen likaså, men anledningen till att de byggts är densamma. När den nya slussen tas i bruk behöver därför inte 1916 års sluss bli ett avslutat kapitel. Tillsammans med lämningarna från 1607 och 1832 kan den istället göra utvecklingen tydligare och förklara varför platsen ser ut som den gör. Den viktigaste arkitekturen finns redan här. Slussen, murarna, älven, nivåskillnaden, kraftverket och de äldre lämningarna är utgångspunkten för det som kommer efter. Det behövs inte ännu ett stort objekt för att berätta platsens historia. Det handlar snarare om att göra sambanden mellan det som redan finns synliga igen. Det är där Arvet börjar.

1 Nya slussen
2 Passage förbi slussarna
3 Slussvaktarbostaden (flyttad)
4 Grönområden mellan slussar
5 Junos torg
6 Slusslabbet
7 Utsiktsplatser
8 Steninstallation vid 1832 års sluss

SITUATIONSPLAN SKALA 1:500 (A3)

SEKTION A-A SKALA 1:500 (A3)

1 Nya slussen
2 Passage förbi slussarna
3 Slussvaktarbostaden (flyttad)
4 Grönområden mellan slussar
5 Junos torg
6 Slusslabbet
7 Utsiktsplatser
8 Steninstallation vid 1832 års sluss

FÖRSLAGET

En gång lyfte slussen båtar. I framtiden kan den lyfta förståelsen för platsen. När 1916 års sluss tas ur bruk försvinner dess tekniska funktion, men inte berättelsen om den. Förslaget utgår från en enkel princip: slussen ska inte betraktas som en tom yta som behöver fyllas med en ny funktion. Slussen är den stora arkitekturen. Förslaget gör i stället dess tidigare funktion möjlig att uppleva. Slussen är objektet. Vattnet är verktyget. Människans rörelse blir båten.

Människan i slussen
Besökaren tar båtens plats. Genom att röra sig längs och genom den tidigare slusskammaren upplevs nivåskillnaden med kroppen. Rörelsen följer samma grundläggande sekvens som tidigare definierade slussningen: ankomst, port, kammare, förändrad nivå, nästa port och fortsatt färd. Det som tidigare var en teknisk process för fartyg blir en rumslig och pedagogisk upplevelse för människor. Målet är inte att rekonstruera 1916 års sluss. Den dammsäkras enligt projektets förutsättningar. Förslaget lägger i stället till ett nytt, tydligt lager som hjälper besökaren att förstå vad som en gång skedde här.

Att förstå genom att göra
I den gamla slusskammaren skapas Junos torg och Slusslabbet. Torget tar vara på slussens långsmala rum och blir en plats för möten, vila och passage. Namnet Juno knyter platsen till de fartyg som under lång tid passerat genom slussen. Där båtar tidigare låg kan människor nu röra sig och stanna. Slusslabbet består av ett sammanhängande vattenlandskap med enkla hydrauliska experiment. Besökaren kan öppna och stänga mindre luckor, leda vatten mellan nivåer, fördröja ett flöde och se hur vattennivåer söker jämvikt. Något höjs, något sänks och vattnet rör sig vidare. Experimenten är inte fristående lekredskap utan delar av samma berättelse: hur en sluss fungerar.

Ett barn kan förstå genom att prova. En vuxen kan läsa om samma fenomen intill. Den som bara passerar kan förstå principen genom att se vattnets rörelse. Vatten synliggörs, nivå uppnås, funktion förstås. Vattnet återintroduceras som ett kontrollerat pedagogiskt element, inte som ett återställande av den gamla slussens funktion. Den tekniska vattenförsörjningen och regleringen utvecklas i ett senare skede.

Fyra generationer
I Lilla Edet finns tre historiska slussgenerationer inom ett begränsat område – 1607, 1832 och 1916 – och den nya slussen blir nästa generation. Förslaget knyter samman dessa lager genom en rörelse längs älven. Den idag svårlästa slussen från 1832 lyfts fram som en del av promenaden. Befintliga lämningar, dragvägar och nivåskillnader används för att göra tidsdjupet synligt. Informationspunkterna visar vad som är unikt för respektive generation snarare än att upprepa samma berättelse. Vandringen blir på så sätt också en rörelse genom tiden: 1607 – 1832 – 1916 – nästa generation. Den nya slussen behöver inte konkurrera med de gamla. Tillsammans visar de hur samma problem har lösts på olika sätt under mer än fyra sekler.

En plats utan öppettider
Här är landskapet museet. Området är gratis, obemannat och tillgängligt utan en bestämd början eller ett slut. Ett besök kan vara fem minuter: se vattnet röra sig och fortsätt vidare. Det kan vara en halvtimme på Junos torg och i Slusslabbet. Eller en längre promenad mellan slussgenerationerna, älven och kraftverket. På så sätt behåller området sin roll som passage och vardagsmiljö. Den som bara behöver ta sig igenom platsen kan göra det enkelt, medan den som stannar upptäcker fler lager.
Slussvaktarbostaden flyttas inom området och ges möjlighet till ett nytt publikt innehåll, exempelvis ett mindre café. I stället för att uppföra ytterligare en byggnad återanvänds en del av den befintliga slussmiljön. Byggnaden kan bli en naturlig mötespunkt vid Junos torg och samtidigt fortsätta vara en del av den miljö den en gång byggdes för.

Litet tillägg – stor berättelse
Gestaltningen ska inte konkurrera med det befintliga. Tilläggen hålls få, robusta och begripliga och underordnar sig den gamla anläggningen. Materialpaletten tar avstamp i sluss- och industrimiljön: sten, metall och trä, med återbruk där det är möjligt. Det nya ska gå att skilja från det gamla utan att bryta sambandet mellan dem. Samma enkelhet gäller över tid. Tilläggen ska tåla användning, väder och årstider och kunna skötas utan omfattande bemanning eller komplicerat underhåll.

Arvet
Arvet efter slussen är inte bara det som blir kvar, utan förståelsen för det som en gång skedde här. När den tekniska funktionen flyttar vidare får 1916 års sluss en annan roll. På Junos torg tar människan plats där båten tidigare låg. I Slusslabbet återkommer vattnet och visar hur samma båt en gång kunde lyftas. Runt omkring finns murarna, portarna, byggnaderna och de äldre slussarna kvar som delar av samma berättelse.
Det behövs inte en ny stor byggnad för att berätta den historien. Det mesta finns redan här. Det nya läggs till för att göra det gamla begripligt.

Arvet är inte bara det vi lämnar kvar. Det är det vi gör möjligt för nästa generation att förstå.